



III

ІСТОРІЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В КРАЄЗНАВЧОМУ РУСІ УКРАЇНИ





Скляренко Є.М. (м.Київ)
Братченко О.Д. (м.Кіровоград)

ІСТОРІЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ПРИДНІПРОВ'Я У ДОСЛІДЖЕННЯХ

Придніпров'я - важливий економічний регіон України. Його потенціал посідав гідне місце у видобутку корисних копалин, металургії, енергетиці, виробництві машинобудівної, хімічної, сільськогосподарської та іншої продукції. Роботящими руками з надр землі піднімаються на поверхню вугілля і руда, створюються висококласні станки і агрегати, досконалі електротехнічні системи, виплавляється сталь, виготовляються труби, прокат, тисячі інших різноманітних виробів. Кілька сотень тисяч трудівників, зосереджених на заводах і фабриках Придніпров'я, примножують славу України, вносять вагомий вклад у подолання труднощів перехідного періоду, болісно переживають економічні труднощі і негаразди, мріють про те, щоб промисловість, сільське господарство якнайшвидше їх подолали, щоб зріс життєвий рівень людей, достаток, краще задовольнялися їх матеріальні і духовні потреби.

Немає чого приховувати, сьогоденне становище українського суспільства негативно відбилоса на розгортанні історико-краєзнавчих пошуків, розробці проблем фабрично - заводської тематики. Скоротилася кількість досліджуваних об'єктів, менше стало видаватися книг і брошур, з'являтися статей і розвідок в журналах, наукових записках тощо.

Проте увага до цих питань не спадає. Поряд з краєзнавцями-аматорами, гідне місце у вивченні історії фабрик і посідають професійні історики, викладачі вищих і середніх спеціальних учбових закладів, журналісти, працівники громадських інституцій, шкіл. Узагальнення набутого ними досвіду, всебічний аналіз зробленого, визначення перспективних планів - відповідальне завдання всіх, кого цікавить ця проблематика.

Придніпров'я - регіон, увага до якого була повернута ще на початку ХХ століття, адже тут у Катеринославі, Олександрівську, Єлисаветграді, Кременчуці були споруджені великі промислові об'єкти, продукція яких вивозилася за межі України, зусиллями робітників, інженерно-технічних працівників було дано життя багатьом новим підприємствам і цілим галузям.

Історія твориться повсюдно і повсякчасно. Кожний прожитий день йде в минуле, відійшло й ХХ століття і світ вступив у нове тисячоліття. Ми відповідальні як за минуле, так і за майбутнє. Звертаючись до минулого, яким би важким і складним, а під час трагічним воно не було, ми беремо з нього все найбільш цінне, здобуте зусиллями широких мас, прагнемо до того, щоб не допустити повторення помилок. Завдання полягає в тому, щоб розкрити нерозривний зв'язок часу, домагатися поєднання досліджень минулого з осмисленням сучасного, проникнення у майбутнє.

В обстановці демократії, відкритості, в якій ми живемо в суверенній Українській державі, дослідники, краєзнавці мають глибше аналізувати події, факти, дії людей, вводити у науковий обіг нові документальні матеріали, готувати на їх основі відповідні узагальнення, висновки, рекомендації. В цьому зв'язку, історія промислових підприємств має зайвий раз підкреслити виключну роль робітництва України у створенні матеріально-технічної могутності України, її кращого майбутнього.

У вивченні історії промислових підприємств України можна відзначити періоди піднесення і спаду. На початку 30-х рр. ХХ ст. в країні почала здійснюватися загальнодержавна програма, ініціатором якої виступив О.М.Горький. Створена в центрі загальносоюзної редакція поширювала свій вплив на союзні республіки. В Україні роботу Всеукраїнської редакції очолював голова ради профспілок М.Чувирін.

Як один з напрямків історико-краєзнавчих досліджень в радянський час, вивчення історії фабрик і заводів, розгорталося, з одного боку, в наукових установах і організаціях (Соціалістична академія, Комакадемія, Істпарт, Істпроф, товариство істориків-марксистів, архівні установи та ін.), а з другого - безпосередньо в трудових колективах, в першу чергу найстаріших і найбільших у країні. Чимало останніх було в Придніпров'ї. Ювілейні дати, до відзначення яких правляча Комуністична партія відносилася з особливим пієтетом, вбачаючи в цьому кончю необхідність зайвий раз підкреслити свою керівну роль, широко використовувалися для цього.

Поява в середині 20-х років праць А.Іртізова "Ленінська кузня" (колишній Південно - Російський завод), "Труд и меч", "Сборник к 55 летнему восстания против Центральной Рады в 1918г.", "Киевский "Арсенал" в пролетарской революции", "Борьба й строительство на Юго-Западной железной дороге", "Профессиональное движение на Днепропетровщине в 1927-1928гг." підтверджують ці наміри більшовицького керівництва. Серед рукописів, поданих на конкурс, оголошений Центральним бюро краєзнавства та ВРНГ на краший твір з історії фабрик і заводів, був рукопис про завод імені Карла Маркса в Дніпропетровську. В травні 1930 р. при президії Комакадемії створюється Комісія по монографічному вивченню промислових підприємств. Разом з редакцією журналу "История предприятий СССР" вона розгорнула роботу по збиранню матеріалів, опрацюванню методологічних і методичних питань, як основи майбутніх досліджень.

Важливим моментом подальшого розгортання роботи стало створення за постановою ЦК ВКП(б) від 10 жовтня 1931 р. "Про видання збірників "Історія

заводів" Головної редакції, очолюваної О.Горьким. В листопаді 1931 р. створюється Всеукраїнська редакція. Комісію по вивченню історії заводу імені Петровського очолювали спочатку співробітник багатотиражки П.Блєсков, а згодом П.Харламов. У 30-ті роки, не зважаючи на труднощі, відсутність досвіду в Україні, з'явилося понад 70 публікацій з історії заводів, шахт, новобудов. Серед них книги, збірники, пробні глави, статті про київський "Арсенал", заводи імені Петровського та Держинського, Київську трикотажну фабрику імені Р.Люксембург, Дніпрогес.

Громадські організації, науковці, викладачі, письменники, журналісти, ентузіасти-краєзнавці Придніпров'я плідно працювали в цьому напрямку. Рівень публікацій був далеко не рівноцінний і пояснювати це потрібно глибиною вивчення найбільш складних питань, наявністю архівних та інших джерел, обраним викладом. У згаданому вище конкурсі взяло участь близько 250 чоловік. Серед поданих рукописів - праці про Дніпропетровський завод імені Карла Маркса, Харківську швейну фабрику, Баранівський фарфоровий завод на Житомирщині. До роботи над історією підприємств були залучені вчені-історики, відомі письменники, серед яких українські: І.Микитенко, І.Кириленко, П.Панч, П.Усенко та ін. В березні 1935 р. В.Іванов, доповідаючи II пленуму правління Спілки письменників СРСР відзначив, що в написанні історії промислових підприємств приймають участь 38 письменників і журналістів.

В середині 30-х рр. робота по вивченню історії підприємств почала згортатися. Припинили роботу Головна і Всеукраїнська редакції, перестали виходити збірники "История заводов" і т.д. Причина - посилення репресій тоталітарного режиму, необгрунтовані звинувачення і арешти вчених-істориків і краєзнавців.

Відновлення цієї важливої науково-пошукової ділянки роботи у повоєнні роки велось поряд з вирішенням невідкладних питань розвитку історичної науки, підготовкою кадрів суспільствознавців, розгортання діяльності громадських організацій. На це потрібен був не тільки час і кадри, а й необхідні матеріально-технічні засоби. П'ятирічний план відбудови і дальшого розвитку народного господарства СРСР успішно виконувався в галузі промисловості, кожного року до ладу діючих ставали в Україні відбудовані і нові підприємства, в колективах яких все частіше порушувалися питання підготовки книг, брошур з висвітленням пройденого шляху.

В Києві вийшли у світ книги "50 лет Ленинской кузницы. Страницы истории завода", "50 лет завода "Красный экскаватор", була захищена дисертація "Завод імені Петровського (колишній Олександрівський Південно-російський) і його місце в розвитку металургії Півдня (1887-1917 рр.)" та деякі інші.

Громадськість найстарішого в країні Кіровського заводу (м.Ленінград) виступала з пропозицією активізувати роботу по підготовці історії підприємств. Звернення знайшло жвавий відгук. У Києві, Дніпропетровську, Харкові та інших промислових центрах України, відомих також

сильними кадрами істориків, краєзнавців, робота набирала дедалі більшого розмаху. В квітні та грудні 1957р. Рада профспілок України, редакція "Робітничої газети", Спілка письменників провели широкі наради, на яких розглядалися питання, пов'язані з розширенням кола досліджуваних підприємств, залученням до роботи учених, істориків, працівників видавництва, громадськості, удосконалення форм і методів роботи над книгами. В Дніпропетровську, Кіровограді, Києві, Полтаві та ряді інших обласних центрів були визначені першочергові об'єкти дослідження, створені авторські колективи, розпочалося опрацювання архівних джерел, збирання спогадів тощо.

У складі авторського колективу книги "Огонь Прометей", присвяченій металургійному заводу імені Держинського, працювали письменники Б.Полевой, С.Борзенко, Ф.Залата. Київським станкобудівником надавали допомогу В.Сосюра, працівники республіканських газет. Викладачі Київського університету досліджували історію заводів "Ленінська кузня", "Арсенал". При активній участі В.Стрельського, П.Овчаренка, С.Яковлєва був підготовлений документальний збірник по "Ленінській кузні". Ряд публікацій, кандидатських дисертацій був присвячений заводу "Червона зірка" (Кіровоград), будівництву Каховської та Кременчуцької ГЕС. Значна підготовча робота розгорнулася на підприємствах Дніпропетровщини: металургійному заводу імені Комінтерна, Дніпровському трубопрокатному імені К.Лібкнехта, Дніпродержинському вагобудівному та ін. Держкомвидав УРСР затвердив базові видавництва, які мали випускати літературу фабрично-заводської серії: "Техніка" (Київ), "Промінь" (Дніпропетровськ), якому, зокрема, доручалося видання підготовлених книг у Дніпропетровській, Кіровоградській і Черкаській областях, "Прапор" (Харків), сфера впливу якого поширювалася на Харківську, Полтавську, Сумську області. Ним же було затверджено в 1969 р. обсяг книг (8 др.арк.), обкладинка серійного видання з емблемою, формат і т.д. Такий порядок витримувався певний час, а згодом в міру фінансових можливостей підприємства, книги почали виходити в більшому обсязі. Прикладом цього можуть бути підготовлені авторським колективом, очолюваним академіком НАН України П.Т.Троньком по історії заводу "Арсенал", робота "Люди й годы завода "Большевик" та ін.

Написанню і виданню книг фабрично-заводської серії сприяла розгорнута в масштабах республіки робота по підготовці "Історії міст і сіл Української РСР", в якій взяли участь понад 100 тис. чоловік. Ця праця визначила новий напрям історичних досліджень і по праву була удостоєна Державної премії СРСР в галузі науки і техніки.

Важливим етапом у розробці історії промислових підприємств стали 60-70-ті рр. ХХ ст. Ще в 1959 р. в Ленінграді вперше у післявоєнні роки ґрунтовно розглядалися ці питання. В 1972 р. в Києві пройшла Всесоюзна широкомасштабна наукова конференція по удосконаленню досвіду написання історії міст і сіл, фабрик і заводів, колгоспів і радгоспів СРСР, ініціатором і головним доповідачем якої був голова оргкомітету заступник голови Ради Міністрів України П.Т.Тронько. У

довідях і виступах учених Москви, Ленінграду, Мінська, представників інших республік, були проаналізовані підсумки і завдання на перспективу, співвідношення загально історичного і місцевого матеріалу, питання історії підприємства як об'єкта монографічного дослідження та ін. Історії підприємств Придніпров'я присвятили свої виступи І.Книшев та Л.Євселевський⁵. З доповіддю "Література по історії підприємств Придніпров'я" на Всесоюзній науковій конференції в Мінську в 1976 р. виступила М.Резницька⁶.

Видана у довоєнні та повоснні роки література фабрично - заводської серії знайшла відповідну оцінку⁷. В оглядах, статтях, наукових повідомленнях йшлося про посилення уваги до вивчення проблеми, підкреслювалася необхідність розширення масштабів роботи. З'явилися узагальнюючі праці історіографічного плану, в яких підбивалися підсумки копітких пошуків науковців, краєзнавців, зайнятих розробкою історії фабрик і заводів. Це, передусім, монографії О.Кравець, А.Санцевича, Є.Скляренка та ін.

Представники України приймали участь в обміні досвідом з розроблюваних проблем з ученими Німецької Демократичної Республіки, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, які відбувалися в 1964 р. в Берліні, в 1966 р. в Празі, в 1972 р. - в Будапешті та в 1979 р. в Москві. Академік НАН України П.Т.Тронько на зустрічі 1979 р. зробив доповідь "Опыт написания истории городов, сел, фабрик и заводов Украинской ССР". На ній же виступили учені НДР Г.Радант, С.Бадман, Х.Мориту, Угорщини - Н.Шикош, Чехословаччини - І.Витиска⁸.

У свій час повідомлялося, що за далеко неповними даними на 1982 р. в СРСР вийшло друком понад 700 книг, 1600 брошур, понад 600

статей, 100 документальних збірників по історії фабрик і заводів¹⁰. На Україні за 40 років (1946-1986 рр.) видано 1067 книг, брошур і статей по історії 371 підприємства". Цінний матеріал з історії промислових підприємств був нагромаджений на всесоюзних наукових конференціях, присвячених історіографії і джерелознавству, історії фабрик і заводів (Коломна.1983), вивченню соціальних аспектів розвитку трудових колективів (Кременчук, 1986). Велике значення для подальшого дослідження проблеми мало обговорення важливих теоретичних і методичних питань на республіканських історико-краєзнавчих конференціях. Останні, як відомо, регулярно проводяться відділом регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України, протягом 1980-2000 рр. У більшості обласних центрів України в цей же час відбувалися місцеві історико-краєзнавчі конференції, на яких порушувалися актуальні питання, в тому числі фабрично-заводської тематики.

Загальні, далеко неповні дані, про видання книг, брошур, статей фабрично - заводської тематики протягом 30 років (1958-1987) свідчать, що в Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій областях, в м.Києві і столичній області було видано 163 книги, 86 брошур, 153 статті. В наступні 4-5 років темпи видання не зазнали істотних змін, чого не можна сказати про останнє десятиріччя: розпад Радянського Союзу, економічні, соціальні негаразди далися взнаки. Важливо подумати й про підходи до висвітлення ряду положень з історії промислових підприємств, рішуче подолати перебільшення, моменти прикрашання, затушковування труднощів.

Примітки:

1. Скляренко Е.М. История фабрик и заводов Украинской ССР. Историография проблемы.-К., Наук. думка.-1986.-С.11.
2. ЦДАГО України. Ф.І, оп.45. Спр.132.-Арк.17.
3. Див. Дніпропетровський обласний державний архів.-Ф.19, оп.33, спр.63.-Арк.12,93; Полтавський обласний державний архів.-Ф.15, оп.1, спр.2608.-Арк.6.
4. Скляренко Е.М. Вказ. праця.-С.114.
5. ЦДАВО України. Ф.4633., оп.1, спр.118, Арк.220-226; спр.109.-Арк.125-127.
6. Рабочий класс Страны Советов: Материалы ...конференции...-Минск: Наука и техника, 1980.-С.401-405.
7. Блох Б.А., Рущенко Н.Т., Чирков Н.Н. История фабрик и заводов Украины: обзор литературы, изданной после XX съезда КПСС // История СССР.-1962. № 6.-С.140-148; Коломійченко І.І. Нові збірники документів з історії підприємств України // Укр. істор. журн.-1962, № 4.-С.110-113; Кравчук М., Погребницький Д. Біографія українського робітництва // Вітчизна.-1968.-№5.-С.154-158; Воскресенский Ю.В. Висвітлення долі фабрик і заводів у соціально-економічному розвитку регіонів /огляд радянської літератури з історії фабрик і заводів/ // Укр. істор. журн.-1973. № 6.-С.133-136;

- Резницька М.В. Про історіографічне значення довоєнних видань з історії фабрик і заводів // Укр. істор. журн.-1973.-№ 12.-С.119-126; Євселевський Л.І. Діяльність Всеукраїнської редакції "Історія фабрик і заводів" // Укр. істор. журн.-1976. № 6.-С.84-87. Його ж. Матеріали Всеукраїнської редакції "Історії фабрик і заводів" як історичне джерело.-Архіви України.-1979. № 5.-С.48-50.
8. Кравець О.М. Книга з історії фабрик і заводів України. (1921 - 1980) -К.: Наук. думка.-1982. 200 с.; Санцевич А.В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії.-К.: Наук. думка.-1967, 256 с.; Скляренко Е.М. История фабрик и заводов Украинской ССР. Историография проблемы.-К.: Наук. думка.-1986.-140 с.
9. История предприятий СССР, ВНР, ГДР, УССР. Опыт и проблемы. Сб. статей.-М., 1986. 168 с.
10. Митрофанова А.В., Остапенко Н.И., Рогачевская Л.С. Итоги и задачи изучения истории фабрик и заводов СССР // Вопросы истории. 1982, № Д.С.1213.
11. Евселевский Л.И. История промышленных предприятий Украинской ССР; Историография проблемы. /1917-1987 гг./ Автореф. дисс.докт.ист. наук.- К., 1988.-С.3.

